

⁴⁵ Заборовский Л. В. Россия, Речь Посполитая и Швеция в середине XVII в. Из истории международных отношений в Восточной и Юго-Восточной Европе... С. 146-149; Kubala L. Wojna moskiewska r. 1654–1655 // Szkice historyczne. Kraków, 1910. Ser. 3. S. 295-298; Mironowicz A. Prawoslawie i unia za panowania Jana Kazimierza. Białystok : Dział Wydawnictw Filii UW w Białymstoku, 1996. S. 130-131.

⁴⁶ Rawita-Gawroński F. Bohdan Chmielnicki od elekcyi Jana Kazimierza do smierci. Lwów, 1909. T. 2. S. 392.

⁴⁷ Смолій В. А., В. С. Степанков. Богдан Хмельницький... С. 355; Kubala L. Wojna moskiewska r. 1654–1655 // Szkice historyczne. Kraków, 1910. Ser. 3. S. 297.

Oleksandr Yuga. *The impact of international factor on the government policy of ruling circles of the Commonwealth on Cossack Ukraine (December 1653 – June 1655).* The article highlights the extent of the impact of international factors on the evolution of concepts of Ukrainian ruling class policy of the Commonwealth during December 1653 – June 1655. This impact was suggested to determine the balance of power among the political elite groups, specific activities or haste in resolving Polish Ukrainian conflict, or, alternatively, disregard it. It was found that in 1654 Moscow factor became an important, its influence was underestimated by elite of the Commonwealth. Although, in early 1654, Ukrainian government adopted the imperial protection. As a result, there was a problem to develop the ways of returning of the Cossack Ukraine to the Polish-Lithuanian state. The threat of Sweden attack in spring 1655 prompted the ruling elite to reach a political understanding with Chyhyryn.

Key words: international factors, Moscovy, Sweden, political elite, Commonwealth, Cossack Ukraine, Ukrainian problem.

Отримано: 10.05.2017 р.

УДК 94:316.663-058(477.83-25) «1914/1915»

Сергій Олійник

ПОЛЬСЬКА ІНТЕЛІГЕНЦІЯ ЛЬВОВА В ЧАСИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ: ВИПРОБУВАННЯ РОСІЙСЬКОЮ ОКУПАЦІЄЮ

Сергій Олійник. *Польська інтелігенція Львова в часи Першої Світової війни: випробування російською окупацією.* Проаналізовано становище польської інтелігенції Львова в умовах російської окупації впродовж вересня 1914 – червня 1915 років. Визначено політичні, соціально-економічні, національно-культурні, духовні та психологічні складові взаємин львівських польських інтелігентських кіл з російською окупаційною владою. Констатується їх складність. Звернуто увагу на спроби нової адміністрації створити у польської інтелігенції

позитивні враження про російську владу. Відзначено позитивне та негативне ставлення львівської польської інтелігенції до російської окупаційної влади, відмічає перевагу саме останнього.

Ключові слова: Галичина, польська інтелігенція, Львів, Російська імперія, російська окупаційна влада.

Сергій Олійник. Польская интеллигенция Львова во времена Первой мировой войны: испытания российской оккупацией. Проанализировано положеніе польской интеллигенции Львова в условиях российской оккупации на протяжении сентября 1914 – июня 1915 годов. Определены политические, социально-экономические, национально-культурные, духовные и психологические составляющие взаимоотношений львовских польских интеллигентских кругов с российской оккупационной властью. Констатируется их сложность. Обращено внимание на попытки новой администрации создать у польской интеллигенции позитивные впечатления о российской власти. Отмечено позитивное и негативное отношение львовской польской интеллигенции к российской оккупационной власти, отмечается преимущество последнего.

Ключевые слова: Галиция, польская интеллигенция, Львов, Российская империя, российская оккупационная власть.

Перша світова війна стала серйозним випробуванням для мешканців території, які стали ареною бойових дій, зокрема, польської інтелігенції Львова. Значним потрясінням для неї став період російської окупації із 3 вересня 1914 по 22 червня 1915 років. Даний аспект знайшов своє відображення в публікаціях сучасників тих подій: українських – Д. Дорошенко¹, І. Крип'якевич (під псевдонімом І. Петрович)², польських – Ю. Бялиня-Холодецький³; зарубіжних істориків (О. Бахтуріна⁴, В. Савченко⁵, С. Позняк⁶, О. Айрапетов⁷, П. Шлянта⁸, А. Ахматович⁹), сучасних вітчизняних авторів (О. Мазур, І. Патер, В. Расевич¹⁰, О. Баран¹¹, С. Олійник¹²) та колективній монографії «Велика війна 1914–1918 рр. і Україна»¹³. Однак, попри нагромадження значного фактичного матеріалу, постає потреба відповідних узагальнень, здійснення яких і зумовило мету появи даної статі.

Події на фронті, перемоги російського війська, відступ австрійської армії, викликали значне занепокоєння в середовищі польської інтелігенції Львова. Воно все більше зростало, по мірі наближення до міста російської армії. Частина мешканців покинула місто, евакуйовано всі адміністративні органи. Чутки породжували жахливі відомості про злодіяння козаків. У той же час, у тих, хто залишився, була присутня і цікавість¹⁴.

3 вересня 1914 року російські війська вступили до Львова. Очевидець писав: «Валки з продовольством, амуніцією та іншими необхідностями тягнулися через місто майже безперервно, цілком незважаючи на порядок і чистоту, так що вигляд Львова скоро був подібний до вулиць Куликова. Коні, воли або

корови ходили по тротуарах, залишаючи по собі сліди, неприємний запах яких переміщувався з огидним сопухом солдатських черевиків, змащених дьогтем, забруднювали повітря, що загрожувало епідемічними хворобами, у зв'язку з теплими осінніми днями. Кожний перехід нових частин російського війська робив на львів'ян гнітюче враження. Бракувало порядку, дисципліни, важкість і помітна неохота були характерними для всіх, <...> з дорожніми сумками, самоварами і клунками на плечах. Складалося враження, що це паломники, які поспішають на відпуст»¹⁵. Редактор часопису «Słowo Polskie» З. Василевський згадував, що похід російського війська містом здійснювався поспіхом і при цілковитому мовчанні війська і місцевого населення <...> Дивовижним виглядали предмети домашнього вжитку і екіпіровка солдата на двоколісній повозці, за возом тягнулася прив'язана перевеслом корова»¹⁶. Розпочалося життя польської інтелігенції Львова під російською окупацією.

З початком війни Російська імперія взялася до втілення в життя ідеї завершення об'єднання навколо Москви усіх земель Київської Русі. Успіхи на австрійському фронті призвели до зростання надії, переконання щодо досягнення цієї мети.

Намагаючись вирішити польську проблему загалом, і в Галичині зокрема, російська влада щодо поляків не могла розігрувати карту православного чи «великорусського» братерства. Вона добре розуміла, що ідеї панславізму не матимуть успіху. Тому всі сподівання покладалися на ідею об'єднання колишніх польських земель в автономну одиницю під патронатом Російської імперії. Вона була виголошена у зверненні до поляків Верховного Головнокомандувача великого князя Миколи Миколайовича. У документі зазначалося побажання воз'єднання польського народу під скіпетром російського царя, вільна в своїй вірі, в мові, в самоуправлінні. Мала місце і згадка про спільну перемогу під Грюндвальдом¹⁷. Цю відозву зі вступом російського війська до Львова було розповсюджено на його вулицях¹⁸. Ідея знайшла своїх прихильників у середовищі польської громади Львова. Очевидець згадував, що поляки сипали квіти під ноги офіцерських коней¹⁹. Безумовно, таке не могло не радувати російську окупаційну адміністрацію. Виникало переконання у можливості належного вирішення польського питання в Галичині. Прикладом цього може слугувати висловлювання Галицького генерал-губернатора Г. Бобринського, що поляки-австрофіли втікли разом з австрійськими військами, а ті що залишилися, належали або «до наших прихильників, або до числа тих, що вагаються». Головний чиновник окупаційної влади констатував, що в австрійських поляків до цього часу не було особливих причин відноситися до росіян з любов'ю, але в ім'я леліяного ними ідеалу одної Польщі, ряди вагаючих поступово розтануть і збільшиться число тих, хто майбутнє відродження пов'яжуть з долею Росії²⁰.

Відповідно до зазначеного вище, російська окупаційна влада розпочала загравання з поляками. Першим це зробив Львівський градоначальник С. Шере-

метьєв, який дозволив функціонування польських навчальних закладів, оголошень польською мовою²¹.

Для того, щоб завоювати симпатії львівських поляків, та інтелігенції, зокрема, з ініціативи Галицького генерал-губернатора було запрошено до міста політиків з Царства Польського, серед яких були й депутати Російської Думи. В листопаді 1914 року ця делегація прибула до міста. На неї покладалися великі надії, пов'язані з намаганням підштовхнути галицьких поляків до співпраці з росіянами²².

З ідеологічних міркувань у квітні 1915 року до Львова привезено викарбувану медаль із зображенням двох людей в обіймах – поляка і росіянина. Її підпис складали красномовні гасла: «В братерському єднанні сила», «Росіяни брати полякам»²³. Полякам дозволили відсвяткувати чергову річницю польської конституції 1793 року, а ті, хто воював у складі польських легіонів не підпадали під репресії. У польському середовищі знайшлися прихильники антисемітських дій, які претендували на отримання реквізованого у євреїв майна²⁴. Після тимчасової перерви було дозволено функціонування книгарень та бібліотек, зокрема, *Czytania Akademicka*. Суттєвою поступкою було визнання права польської мови в суді, щоправда тимчасово²⁵.

Польська інтелігенція мала змогу відчувати й іншу сторону російської окупації. Фактично одразу польські інтелігенти стали свідками всієї «ідилії» нового майбутнього. Взагалі, як свідчить Д. Дорошенко, в ставленні російської окупаційної влади до галицької інтелігенції, (в т. ч. і польської Львова – С. О.), як і до всіх мешканців краю, склалися неприпустимі, з точки зору міжнародних правил, відносини. Як піддані «ворожої держави» вони могли б сподіватися на шанування на окупованій території національних та релігійних прав. Загалом російська влада поставилася до них, як до населення, яке повстало проти своєї митрополії, і якого тепер доводиться втихомирювати і карати²⁶.

У перший же день окупації Львова російська влада взяла в заручники 16 шанованих львів'ян, серед яких було 4 поляка²⁷. Через два дні їх відпустили. Загалом така практика продовжувалася впродовж всього перебування міста під російською владою. В заручники брали людей «статечних, солідних, з становищем», серед яких були професори вищих і середніх шкіл, директори банків, музеїв, адвокати. В основному це були люди віком 40-50 років і старші²⁸. Попри те, що серед різних народів, і поляки потрапляли під арешт, цей факт не міг не впливати на ставлення до росіян з боку польської інтелігенції Львова. Негативні емоції посилило й те, що із залишенням міста росіянами серед заручників були й представники з її середовища: Ю. Бялиня-Холодецький (начальник рахункової палати, літератор і публіцист, 63 роки), С-А. Чоловській (доктор філософії, директор архівів і музеїв міста Львова, 51 рік), З. Хан (доктор права, повітовий суддя, 40 років)²⁹.

Не виправдала сподівань поляків зустріч 10 вересня їх діячів з галицьким губернатором. На заяву польської сторони про лояльність новій владі, та

що за їх участі місто було залишено австрійцями без бою, Г. Бобринський заявив, що Східна Галичина і Лемківщина споконвічно «корінна земля єдиної Русі великої», і на цих землях корінне населення завжди було руським, і влаштування повинно бути базуватися на російських основах. Генерал наголосив також на тому, що він буде тут вводити російські мову, закон і устрій. А в разі необхідності він не зупиниться перед репресіями³⁰. Певним підсолоджувачем для поляків мала стати обіцянка запровадження нових порядків на підставі згаданого Маніфесту в Західній Галичині³¹.

Справедливо негативною була реакція польської інтелігенції на русифікацію освітньої сфери, котра розпочалася з прибуттям до Львова та початком діяльності галицького генерал-губернатора Г. Бобринського. 18 вересня 1914 р. з'явився його Циркуляр про тимчасове закриття в Галичині всіх навчальних закладів. Він символізував перший крок нової влади в сфері освіти. Наступний крок полягав у з'ясуванні благонадійності вчителів, насамперед нижчих учбових закладів, і по можливості середніх. Поряд із цим відбувалося виявлення тих вчителів, які володіли російською мовою. Відповідність до вимог благонадійності та знання російської мови відкривала перспективи відкриття деяких шкіл³².

Шоком стали пропозиції галицьких москвофілів щодо організації вищої освіти. Так, на думку їх лідера В. Дудикевича вищі навчальні заклади мали стати російськими, а для поляків він радив залишити університет політехніки в Варшаві³³, а всі національні школи заборонити³⁴. Щоправда в 1915 р. Г. Бобринський розпорядився дозволити відновити роботу польських народних шкіл, приватних навчальних закладів. Однак мала місце вимога виділити в навчальному плані 5 годин на тиждень на вивчення російської мови, затвердження генерал-губернатором складу вчителів і використання підручників з історії, географії, польської мови і польської літератури, затверджених міністерством народної освіти Російської імперії. До того ж серед учительства йшла агітація набору на двомісячні курси російської мови, одне з відділень яких було відкрите у Львові. Щоправда серед 230 прийнятих на навчання, було ймовірно 4 поляки (в списках фігурували як римо-католики)³⁵.

Невдоволення викликали постійні арешти, взяття заручників, серед яких були представники польської інтелігенції, постійні обшуки, комендантська година (з 22.00 до 04.00), запровадження Юліанського календаря, необхідність у дні державних свят піднімати російський прапор, цензура у періодичних виданнях, а концерти, публічні лекції могли відбуватися лише з дозволу нової адміністрації. Редакція популярної газети «Gazeta Lwowska», з приходом росіян змушена була переїхати до іншого міста.

На окупованих землях запроваджувалася нова система управління. Російська адміністрація не мала уявлення про край, а тому її діяльність часто розходилася з місцевими традиціями і поглядами. В управлінську структуру потрапили люди, відомі своїми антипольськими настроями по діяльності в Дер-

жавній думі (В. Бобринський, Д. Чихачов)³⁶.

Болючим для польської інтелігенції виявилось церковно-релігійне життя. Конфесійна політика окупаційної влади щодо римо-католиків мала толерантний характер (навіть попри те, що в католицьких храмах не було молебнів на честь російського царя). У російській владі не було ілюзій щодо наведення їх до православ'я. Обмеження були скеровані лише на недопущення негативних коментарів щодо Російської держави та православ'я³⁷. Однак здійснювалися утиски уніатської церкви та навернення їх до православ'я. А та обставина, що уніати підлягали Ватикану, такі дії сприймалися поляками як порушення релігійних і національних прав³⁸.

Серйозним випробуванням для польської інтелігенції Львова стало погіршення їх матеріального становища. Ця категорія мешканців Львова потрапила до переліку найбільш постраждалого населення. У місті панувала велика дорожнеча на всі товари і продукти. Відчувалася відсутність палива, продуктів харчування. Процвітала спекуляція. Щоб якось завадити проблемі російська влада виділила для нужденних певну кількість пудів муки, круп, солі тощо. Громадський жіночий комітет організовував дешеву кухню у Купецькому банку для інтелігенції міста³⁹. З російського Комітету громадянського порятунку поляками було створено свій комітет, що мало б хоч якось покращити репутацію росіян⁴⁰.

У стратегії поведінки польської інтелігенції Львова, як і всієї польської громади міста, щодо російських окупантів можна побачити як байдужість, пасивне несприйняття, так і пасивна симпатія і, навіть, відкрита співпраця. Загалом, дослідити пріоритети польської інтелігенції Львова щодо російської влади досить складно. В тогочасній періодиці дискусії розгорнутися не могли через існування цензури, непевність подій на фронті щодо майбутнього. Фактично про-російську позицію зайняло лише «Słowo polskie»⁴¹. Загалом, у літературі можна знайти діаметрально протилежні твердження, від підтримки, до ворожості⁴².

Все ж, на наше переконання, більшість польської інтелігенції була проавстрійсько налаштована. Теоретична незалежність і відродження Польщі під скіпетром Романових відступала перед ідеєю повернення старих добрих часів. Дійшло навіть до того, що на час візиту Миколи II до Львова поляки намагалися не виходити з домівок. Психологічним бар'єром для співпраці стала й пам'ять про події, пов'язані із повстаннями XIX ст. Нарада з польськими представниками російської думи не переконала в правильності російського вибору. Варто також мати на увазі, що переважна частина проавстрійсько налаштованої інтелігенції залишила Львів перед приходом росіян.

Навіть після загального прозріння, мали місце факти прихильного ставлення до нової влади, вимушеної симпатії. В доповідній Г. А. Бобринському, професор Львівського університету С. Грабський відмітив, що «польське суспільство» все більше пристає до ідеї всеслов'янства. Представниками цієї категорії були прихильники націонал-демократів, котрі йшли за Р. Дмовським. Як цілком

слушно зазначає П. Шлянта, мало місце по-милкові переконання: по-перше, у непереможності Росії (яка на той час успішно наступала в Галичині); по-друге, раз Росія союзник демократів Франції та Великобританії, то по завершенні війни в Росії буде встановлено демократію⁴³.

Отже, для польської інтелігенції Львова російська окупація стала важким випробуванням. Ситуація вимагала існування певних взаємин з новою адміністрацією. Для польських інтелігентів настав час вибору: сприйняття чи несприйняття російської влади. Вибір проходив через сукупність політичних, соціально-економічних, національно-культурних та психологічних компонентів. Загравання владних структур імперії Романових, ілюзії щодо можливості об'єднання польських земель під скіпетром цієї династії та подальшого демократичного розвитку спонукали до позитиву, а реалії русифікації, важкого матеріального становища – до негативу.

Примітки:

¹ Дорошенко Д. Спогади про недавнє минуле (1914–1920 роки) : Науково-популярне видання. Київ : Темпора, 2007. 632 с.

² Петрович І. Галичина під час російської окупації. Серпень 1914 – червень 1915. Львів, 1915. 115 с.

³ Białynia-Chołodecki J. Lwów w czasie okupacji rosyjskiej (3 września 1914 – 22 czerwca 1915). Z własnych przeżyć i spostrzeżeń. Lwów, 1934. 168 s.; Wspomnienia z lat niedoli i niewoli 1914–1918. – Lwów, 1919. 53 s.

⁴ Бахтуріна А. Политика Российской Империи в Восточной Галиции в годы Первой мировой войны. Серия «Первая монография» под ред. Г. А. Бордюгова. – Москва: «АИРО-XX», 2000. 264 с.

⁵ Савченко В. Н. Восточная Галиция в 1914–1915 годах. Отечественная история. 2002. №5. С. 76-89.

⁶ Позняк С. В. «Польский вопрос» во властных структурах императорской России накануне и в годы Первой мировой войны. Российские и славянские исследования: Сб. науч. статей. Вып. 1 / Редкол.: О. А. Яновский (отв. ред.) и др. Мн. : БГУ, 2004. С. 159-173.

⁷ Айрапетов О. Р. Участие Российской империи в Первой мировой войне (1914–1917) : 1914. Начало. М. : Кучково поле, 2014. 624 с.; Участие Российской империи в Первой мировой войне (1914–1917): 1915. Апогей. М. : Кучково поле, 2014. 640 с.

⁸ Шлянта П. «Братя-славяне» или «азиатские орды»? Польское население и российская оккупация Галиции в 1914–1915 годах. Большая война России : Социальный порядок, публичная коммуникация и насилие на рубеже царской и советской эпох / Сборник статей; ред. К.Бруиш, Н. Катцер. М. : Новое литературное обозрение, 2014. С. 22-40.

⁹ Achmatowicz A. Polityka Rosji w kwestii polskiej w pierwszym roku Wielkiej Wojny 1914–1915. Warszawa, 2003. 403 с.

¹⁰ Історія Львова. У трьох томах / Редкол. Я. Ісаєвич, М. Литвин, Ф. Стеблій. Т. 2. Львів: Центр Європи, 2007. С. 501-536.

¹¹ Баран І. В. Нищення російськими властями української мови, школи та освіти Галичини на початку Першої світової війни. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Львів, 2012. С. 99-107.

¹² Олійник С. В. Утиски та репресії галицької інтелігенції російською владою в період Першої світової війни. Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка : Історичні науки. Кам'янець-Подільський : Тов. «Друкарня Рута», 2015. Т. 25 : На пошану професора І. С. Винокура. С. 334-341.

¹³ Велика війна 1914–1918 рр. і Україна : у 2 кн. Кн.1 : Історичні нариси Упоряд. О. П. Реєнт; Ред. кол. В. А. Смолій (голова). НАН України, Ін-т історії України. К. : ТОВ «Видавництво «Кліо», 2013. 784 с.

¹⁴ Шлянта П. «Братья-славяне» или «азиатские орды»? С. 25.

¹⁵ Історія Львова. С. 504-505.

¹⁶ Там само. С. 505.

¹⁷ Первая мировая война в оценке современником : власть и российское общество. 1914–1918 : в 4 т. Т. 1 : Эволюция взглядов /отв. ред. В. В. Журавлев; [предисл. В. В. Журавлев; сост. и коммент. Л. А. Лыковой, О. А. Шашковой]. М. : Политическая энциклопедия, 2014. С. 104.

¹⁸ Białynia-Chołodecki J. Lwów w czasie okupacji rosyjskiej. S. 15.

¹⁹ Історія Львова. С. 528.

²⁰ Петрович І. Галичина під час російської окупації. С. 21.

²¹ Історія Львова. С. 508.

²² Шлянта П. «Братья-славяне» или «азиатские орды»? С. 28.

²³ Białynia-Chołodecki J. Lwów w czasie okupacji rosyjskiej. S. 15.

²⁴ Там само. S. 16.

²⁵ Петрович І. Галичина під час російської окупації. С. 114.

²⁶ Дорошенко Д. Спогади про недавнє минуле (1914–1920 роки). С. 24.

²⁷ Історія Львова. С. 528.

²⁸ Дорошенко Д. Спогади про недавнє минуле (1914–1920 роки). С. 52.

²⁹ Białynia-Chołodecki J. Lwów w czasie okupacji rosyjskiej. S. 165-166.

³⁰ Ibid. S. 78-80.

³¹ Петрович І. Галичина під час російської окупації. С. 19.

³² Державний архів Тернопільської області. Ф. 322. Оп.1. Спр.1. Арк. 267.

³³ Баран І. В. Нищення російськими властями української мови. С. 104.

³⁴ Петрович І. Галичина під час російської окупації. С. 67.

³⁵ Там само. С. 54.

³⁶ Позняк С. В. «Польский вопрос» во властных структурах императорской России накануне и в годы Первой мировой войны. С. 166.

³⁷ Історія Львова. С. 535.

³⁸ Бахтурина А. Политика Российской Империи в Восточной Галиции в

годы Первой мировой войны. С. 159.

³⁹ Історія Львова. С. 517.

⁴⁰ Białynia-Chołodocki J. Lwów w czasie okupacji rosyjskiej. S. 31.

⁴¹ Петрович І. Спогади про недавнє минуле (1914–1920 роки). С. 109.

⁴² Там само. С. 110-113.

⁴³ Шлянта П. «Братья-славяне» или «азиатские орды»? С.33-34.

Sergiy Oliynuk. Polish Intelligentsia of Lviv during World War One; Ordeal of the Russian Occupation. *The article is devoted to the Polish intelligentsia of Lviv during World War One. Based on the analysis of historiographic sources, an attempt is made to investigate the position of the Polish intelligentsia of Lviv in the conditions of Russian occupation from September 1914 to June 1915.*

An insight is given into political, socio-economic, national and cultural, spiritual, and psychological components of the relations that existed between Lviv's Polish intellectual circles and the Russian occupation authorities. Their complex nature is explicitly stated. Attention is drawn to the attempts of the new administration to create a positive image of the Russian authorities with the Polish intelligentsia. The author points out both the positive and negative attitude of the Polish intelligentsia in Lviv to the Russian occupation authorities; prevalence of the latter has been observed.

Key words: *Galicia, Polish intelligentsia, Lviv, Russian Empire, Russian occupation authorities.*

Отримано: 22.06.2017 р.